

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ÖZEL SAYI

Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ÖZEL SAYI

Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan

Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

ISBN: 975 - 482 - 473 - 8

ISSN: 1301 - 0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1999

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Prof. Dr. M. Sait YAZICIOĞLU <i>Cumhuriyetin 75. Yılında Din Öğretiminde Yeni Hedefler</i>	1
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>İslam'ı Yeniden Anlamak ve Anlatmak</i>	9
Prof. Dr. Kerim YAVUZ <i>Genel Öğrenmeden Dini Öğrenmeye Yaklaşımlar</i>	55
Prof. Dr. Orhan TÜRKDOĞAN <i>Türk Toplumunda Yeni Dini Hareketler ve "Cemaatlaşma"</i>	65
Prof. Dr. Ünver GÜNAY <i>Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu</i>	91
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Mustafa Kemal Atatürk'ün İslam Tarihi Anlayışı</i>	119
Prof. Dr. Münir KOŞTAŞ <i>Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dünü, Bugünü)</i>	141
Prof. Dr. Münir KOŞTAŞ <i>Türkiye'de Laikliğin Gelişimi (1920'den Günümüze Kadar)</i>	185
Prof. Dr. Hasan ONAT <i>Din Alanında Yeniden Yapılanma Üzerine</i>	197
Prof. Dr. Nesimi YAZICI <i>Osmanlı Son Döneminde Cumhuriyete Hutbelerimiz Üzerine Bazı Düşünceler</i>	209
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ <i>Milli Kültürde Dinin Rolü</i>	217
Doç. Dr. Suat CEBECİ <i>Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi</i>	227
Doç. Dr. Halis AYAN <i>Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi Genel Bakış</i>	237
Doç. Dr. Mualla SELÇUK <i>Teorik ve Pratik Açmazlarıyla Kültürel Miras Öğretimini Sorgulayan Bir Deneme</i>	255
Doç. Dr. Ahmet AKBULUT <i>Din, Laiklik ve Demokrasi Üçgeni</i>	265

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KELEŞ
*Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 75. Yılında İlahiyat Fakültelerinin
Önemi* 279

Dr. İbrahim ÖZDEMİR
Çevre Biliminin Gelişiminde Çevre Ahlâkı'nın Önemi 295

ÇEVİRİLER

Prof. Christian W. TROLL (Çeviren: Dr. Ş. Ali DÜZGÜN)
*Hristiyanlık ve İslam Perspektiflerinden Sosyo-Politik ve Kültürel Çoğulcu-
luğun Temelleri*..... 319

OSMANLI SON DÖNEMİNDEN CUMHURİYETE HUTBELERİMİZ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER*

Prof. Dr. Nesimi YAZICI

GİRİŞ

Bilindiği gibi **hutbe**, cuma namazının sahih olmasının şartlarından biridir. Cuma namazı da müslümanlar açısından çok yönlü değerlendirilebilecek, en mühim ibadetler arasında yer alır. Bu nedenle cuma namazı ve onun ayrılmaz parçası olan hutbe Hz. Peygamber'den günümüze, bütün müslüman topluluklarda mühim bir mevkie sahip bulunmuş ve öyle olmaya da devam edecektir.

Biz bu tebliğimizde, gerçekten çok önemli olan cuma namazının, müslümanlar ve İslâmiyet açısından bir değerlendirmesini yapmak gibi bir çabanın içerisinde olmayacağız. Aynı şekilde hutbenin şartlarını veya İslâm Tarihi'nin bütününde ve muhtelif coğrafyalardaki görünümünü de gözden geçirmek istemenin, bir konuşmanın çerçevesiyle kâbil-i tel'lif olamayacağını biliyoruz. Bizim, halen tamamlanmamış çalışmamız, isminden de anlaşılacağı üzere, **Osmanlı Devleti**'nin son dönemlerinden **Cumhuriyet**'e uzanan çizgide, hutbelerle ilgili bazı hususları gözden geçirmek ve değerli heyetinizin bu önemli konu üzerindeki tenkit ve değerlendirmelerini belirleme gayretlerinden ibaret olacaktır. Ümit ediyoruz ki, geçmişi bir yönüyle de olsa öğrenmeyi hedefleyen bu çalışma, geleceğe de bazı katkılar getirmesi yönüyle, böyle önemli bir ilmî toplantıda kendisine yer ayrılmasının mesûliyetiyle mütenasip faydayı temin etmiş olacaktır.

* Bu metin Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslâm Araştırmaları Merkezi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı (İstanbul 24-27 Ekim 1996)'nca düzenlenen Türkiye 1. İslâm Düşüncesi Sempozyumu'na tebliğ olarak sunulmuş, hiç bir yerde yayınlanmamıştır.

OSMANLI SON DÖNEMİNDEN CUMHURİYETE HUTBELERİMİZ

Osmanlı son dönemi dediğimizde bizim kasedtiğimiz zaman dilimi, yirminci yüzyıl başlarından, belki de yer yer ondokuzuncu yüzyılın sonlarından başlatılabilecek bir tarihi periyottur. Konumuzun takdimine, bizim ifade etmek istediğimiz hususları, pek güzel bir üslûbla ve biraz da alaycı bir biçimde kompoze ederek kaleme alması dolayısıyla ve bu tebliğ mahsus bir uygulama olarak, **Ali Suavî**'nin 29 Muharrem 1287/1 Mayıs 1870 tarihli **Ulûm Gazetesi**'ndeki bir makalesini burada tekrarlayarak başlamak istiyoruz¹.

"Zemâne Hutbesi

Mümkün olsa da vakt-i saâdette ve evkât-ı hilâfette hutbe dinleyen sahabeden biri kalksa ve bizim mesela Ayasofya Camii'ndeki hutbeyi dinlese acaba ne der ne zanneder? Şol sahabî ki hutbe, müstemiğlerin anlayacakları lisanda nasihat ve tebliğ-i emr-ü nehy ve icabında tâlim-i tedâbir-i harbiyye ve ilân-ı harp ve bunların gibi talimattan ibaret olduğunu bilmiş anlamış (tır). Bu sahabî bizim hurç (meşinden yapılmış büyük heybe) binişli burc imameli, imamesi sırmalı cicili bicili hatip efendinin o müzeyyen minbere çıkıp Türklerin anlamadıkları bir lisanda arabândan ya acem aşirândan tutturup Elhamdü lillâh (180 elif miktarı), elhamdü lillâh, elhamdü lillâh (70 elif miktarı) meddi boğaz boğumlarına bi't-taksim nagamât çevirdiğini görse acaba ne der?!. Merak bu ya ihtimaldir maa't-teaccüb dinler, dinler de hatip minberden inince yakalayup "Ey mü'min bunca mü'minîn hutbe ve nutuk istimâği için ictimâ ve kemâl-i edeb ile ısgâ (kulak verip, dikkatle dinlemek) ettiler. Sen ise minbere çıkıp bağırdın, çağırdın. Ne idi muradın?" der.

Zannolunur ki beynlerinde şöyle bir mükâleme geçer: "Be ne cahil ağrabîsin. Beni bağırdı, çağırdı zannediyorsun. Ben arabândan girdim aceme atladım, acemden ısfahana geçtim".

Sahabî der ki; "Ben Bedir gazvesinde bulundum, Şam fethinde hazır idim, Yermuk'ta dahi kılıç salladım, fütûh-ı Mısır'da dahi bulundum. Şimdi seyahat mefâharetini bırakalım. Şu sen minberde ne dedin?".

Hatip der ki; "O hutbeyi ben mi yaptım. O hutbe merhum büyük imam efendinindir. Ben onu hutbe mecmuasından ezberledim. Onu cühelâ ne anlar?!.."

Sahabî: "Be mü'min sana manasından suâl ediyorum. Sen tegannî ederken kalbin ne mana tefekkür ederdi?"

1. s. 1116-1118.

Hatip Efendi der ki; "Ne cahil imişsin!.. Ben sana arabândan aceme, acemden ısfahâna gezindim, dedim. Sen seyahat naklediyorum zannettin. Şimdi de manasından suâl ediyorsun. Zahir ben hutbe okurken kalbimle ve parmaklarımla dümtek vurmaya bırakıp da başka şey düşüneceğim ve makamı gâib edip rezil olacağım öyle mi?!"

Derken bir kaç efendi yanlarına gelir, "Efendi nafîle yüreğini üzme" diyerek hatip efendiyi alırlar. Sahabî: "Bunlar dinlerini bir oyun ve eğlence edindiler "Hâulâi ittehazû dînehum lehven ve laibâ" der². Ve bize cahil olduğundan camilerin musiki meclisleri ve hutbelerin bülbül avazesini olduğunu ne anlar?"

Şimdi bu makaledeki en önemli hususları tekrar edecek olursak; 1870'de Osmanlı ülkesinde hutbelerin, hatiplerin kabiliyet ve kapasitelerine göre değişmekle birlikte, makamla okunan metinler olduğu, muhtevalarının fazla da dikkate alınmamış bulunduğu sonucuna ulaşabiliriz. **Ali Suavî**'nin, hiç şüphesiz o sırada herkesin bildiği bir hakikat olması dolayısıyla üzerinde fazlaca durmadığı bir önemli husus da, bu hutbelerin Arapça olduğudur. Yani Osmanlı ülkesinde Arapça bilen, bilmeyen ayrımı yapılmadan, geniş coğrafyanın tamamında hutbeler Arapça okunmuştur. Hutbelerin dili konusu o derece etkili bir biçimde kullanılmıştır ki, hutbeler büyük bir cemaat çoğunluğu tarafından huşu içerisinde dinlenilmeye çalışılan ve fakat anlaşılması için pek de gayret sarfedilmeyen metinler olmaya, uzun yüzyıllar ve nesiller boyunca devam etmiştir.

Allah'ın Elçisi'nin Arap olması ve tebliğini yaptığı insanların Arapça konuşmuş olmaları dolayısıyla onlara bu lisanla hitap etmiş bulunması haricinde, hutbelerin yalnızca Arap dilinde okunması gerektiği konusunda dinî bir dayanak olduğunu ben bilemiyorum. Varsa öğrenmek ve atalarımızın uygulamalarını temellendirmek isterim. Bu vesile ile ifade edilmesi gereken bir husus da, geçmiş yüzyıllar içerisinde müslümanlar açısından en önemli yaygın din öğretimi vasıtalarından biri olarak hutbelerin ve hatta biraz daha genişletilerek vaazların muhtevalarının, bizim Osmanlı coğrafyası açısından halâ ciddî araştırmalara konu edilmemiş bulunmasıdır. Bu alanda çalışmalar yapmanın, sayıları yirmiyi aşan İlahiyat Fakülteleri hocalarıyla, diğer bir kısım akademisyenler ve bu ülkenin araştırmacıları üzerine evleviyetle düşen bir görev olduğunu düşünürüz.

Şimdi burada tebliğimizin bundan sonraki kısmında, gerek hutbelerin muhtevaları ve gerekse dilleri meselesinin hiç mi gündeme gelmediği veya geldi ise ne oranda çareler üretilmeye çalışıldığı şeklinde zihinlerde oluştuğunu düşündüğüm muhtemel soru üzerinde durmak istiyorum.

2. Bu metnin ilk kelimesi harici **Arâf**, 51. âyettir.

Hiç şüphesiz hutbede ifade edilmesi gereken hususlar ve onların ce-maat tarafından anlaşılması gerektiği konusu Osmanlı döneminde de kav-ranılmış olmalıdır. Nitekim bu yönde bazı olumlu uygulamalar da var ol-muştur. Biz sınırlarımızı aşmamak için, kendimiz için belirlediğimiz zaman dilimine dönecek olursak görürüz ki, yirminci yüzyılın ilk senele-rinden başlamak ve özellikle de basının büyük bir serbestiyet kazandığı **İkinci Meşrutiyet** döneminden itibaren önemli bir kesafet kazanmak su-retiyle hutbeler konusu ülke gündeminde yer almıştır.

Biz yine biraz öncesinin yakın tarihini taşıyan bir yazarımızdan kısa bir alıntı yaparak sözlerimizi delillendirelim: **Muallim Hacı, Medrese Hatıraları** (İstanbul, 1302, s. 105-133) adlı kitabında, daha önce tefrika halinde bir gazetede neşrettiği hatıralarını biraz daha düzenleyerek neşret-miştir. Buradaki bir bölümün başlığı **Hutbe-i Uhrâ** adını taşır. Buna göre; *“Hutbe dinlemekten, hatta esnâ-yı hutbede kelime-i vâhîde söyle-memekten maksat hatîb-i edîbin lisanından cereyan edecek hikem-i aliy-yeyi hakkıyla iz’ân ve bu tarik ile terbiye-i nefis ve vicdan olduğu halde cemilerde kulağımıza hatiplerin nağamât-ı zâidesinden başka bir şey gir-memekte olmasına nasıl teessîf olunmaz?!.. Memleketimizde bulunan ehl-i İslâm arasında bu âyet-i meşhûrenin (hutbelerin sonunda okunan; “Mu-hakkak ki Allah adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder. Çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt verir”. **Nahl**, 90) manasını bilmeyenler çok olduğuna nazaran şu makale-yi yazmakla her cuma günü hutbe dinleyip hatîbin en sonra ne dediğini olsun anlamak arzusunda bulunan ihvân-ı dine küçük bir hizmet arz etmiş”* olacaktır. Makalesi ile böyle bir hedefe ulaşmayı düşünen Muallim Naci ne oranda başarılı olmuştur, bunu bilemiyoruz. Ama bir âyet ye-rine Kur’ân’ın 6600 küsur âyetinin, Hz. Peygamber’in binlerce hadisleri-nin defaatle zikredildiği, zikredilmesi gerektiği hutbelerimizin, hem muhtevâ ve hem de dil açısından, müslümanlar için daha verimli hale ge-tirilmiş olmasının esas yapılması gereken iş olacağına hiç şüphe yoktur.

Bizim yaptığımız araştırmalarda ulaştığımız sonuç, bu dönemde hut-belerin hem muhtevâ ve hem de dil açısından geliştirilmesi gerektiğinin üzerinde önemle durulduğudur. Nitekim, biraz da her şeyin daha güzeli-nin olabileceği, daha mükemmele ulaşma arzusunun bir sonucu olarak hutbe muhtevâlarının düzenlenmesi konusunda herkes müttefiktir. Aksini söyleyen ve mevcut hali benimseyen bir müellife biz rastlayamadık. Tabi-atıyla ihtiyaç gereği bir taraftan, eskinin devamı olarak düşünülebiyecek hutbe kitapları neşredilmeye devam edilmiştir. Fakat ister **Türkçe** ve iste-rse **Arapça** olsun hutbelerin *“zaman ve zemine muvâfık olarak”* yeni-den düzenlenmesi arzu edilmiş, bu fikir desteklenmiş ve örnek çalışmalar ortaya konmuştur.

Hutbelerin dili konusuna geldiğimizde ise, bizim tesbitlerimize göre genel istek Türkler için okunacak hutbelerin, onlar tarafından anlaşılacak

şekle sokulması yönündedir. Bununla birlikte bir oranda tamamı Arapça hutbe okunması fikri de müdafaa edilmiştir. Azlığı dolayısıyla, hutbelerin Arapça okunmaya devam edilmesi görüşünde olanlarla başlayacak olursak; **Hafız eş-Şeyh Mehmed el-Celvetî Sırat-ı Müstakim**'in hutbelerle ilgili özel bölüme gönderdiği makalede, hutbelerin Türkçeye çevrilmesinin **bid'at-ı seyyie** olduğunu belirttiğini görürüz 1909³. Bizim tesbitlerimize göre Temmuz 1910'da Şeyhülislâm olduğunda **Musa Kâzım Efendi**, hutbelerle ilgili esaslı bir düzenlemenin yapılmasını düşünmüş, fakat bu girişim pek netice vermemiştir⁴. Mart 1914 dolaylarında **Meşihat Makamı**'nın Türkçe hutbe okumanın tahrimen mekruh olduğu yolunda bir fetvası söz konusudur⁵. Fakat bu fetvayı, şu ana kadar tam olarak görme ve inceleme fırsatımız olmadığından, bu kadarlık bir hatırlatma ile yetinmek istiyoruz.

Hutbelerin cemaat tarafından anlaşılır olması, yani en son noktada ülkemizde Türkçe hutbe okunması meselesi ise büyük bir çoğunluğun kendilerince güçlü gördükleri, değişik delillerle destekledikleri önemli bir konu olmuştur. Fakat bu noktada bir hususu da gözden kaçırmamak gerekir. Hutbeler zaten bir oranda Türkçeye çevrilmekte idi. Yani fikir olarak cemaat tarafından anlaşılmasının lüzumuna kimsenn itirazı bulunmamakta idi. Mesele, bu anlaşılma oranının yükseltilebilmesi ve bunun için de neyin, nasıl yapılması gerektiği idi.

Hatırlanacağı üzere Osmanlılarda **Kürsü Şeyhliği** diye adlandırılan bir müessese vardı. İlki **Eyüp Camii**'ne tayin edilen kürsü şeyhleri daha sonra **Sultan Selim, Fatih, Bayezid, Süleymaniye, Sultan Ahmed, Ayasofya** camilerine tayin edilmişlerdir. **Cuma Vaizi** de denilen ve 1139/1726-27'de **Şelâtin Şeyhliği** şeklinde değiştirilen **Kürsü Şeyhleri**, zaman içerisinde İstanbul'daki diğer bazı camilere de tayin edildikleri gibi, vilâyet ve sancak merkezlerinde de, görevlendirilmişlerdir. Bunların en önemli görevleri, cuma namazı sırasında hatip tarafından Arapça olarak okunan hutbeyi, namaz bitimindeki vaazları esnasında cemaate "*izah ve telkin*" etmekte⁶. Fakat bu uygulama, içerisinde bulunulan dönemde, oldukça gevşemişti ve zaten tatbikatta bulunsa bile, ancak az sayıda müslümanın istifadesine imkân verebilecek kısmî bir çözümdü.

Hutbelerin muhtevâları düzenlenirken, anlaşılır olmalarını temin yolunda değişik görüşler ileri sürüldü. Namazdan önce Türkçe olarak izah edilmeleri, önemli yayın organlarında Türkçelerinin yayınlanması, na-

3. **Hutbelere Dair**, Sırat-ı Müstakim, Aded 69 (17 Z. hicce 1327), s. 263.

4. Alimcan el-İdrisî, **Hutbelere Dair**, Sırat-ı Müstakim, Aded 120 (20 Z. hicce 1328), s. 263 vd.

5. **Darul-Hilâfet Bab-ı Fetvasının Bir İftası**, İslâm Mecmuası, Yıl 1, Aded 6 (İstanbul 1330), s. 190-191.

6. İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), **Türkçe Hutbe Münasebetiyle**, Açık Söz, 13 Şaban 1340, s. 2; Mehmed Emin, **Kürsü Şeyhleri**, Sebîlü'r-Rişad, c. XVI, Aded 28-327, s. 89-90.

mazdan sonra hatip tarafından Türkçe tekrar edilmeleri veya Arapçasından sonra Türkçesinin verilmesi... vb. gibi yöntemler bunlar arasındadır. Netice itibarıyla şunu ifade edebiliriz ki, Osmanlı son döneminde hutbeler konusu büyük bir güncellik kazanmış, tartışılmış, bunun akisleri de dönemin süreli yayın organlarıyla, diğer neşriyatta akislerini bulmuştur. Çok sayıda örnek hutbeler yayınlanmıştır. Ülkemiz içerisinde ve bizden ayrılan bir kısım eski vatan topraklarında, bu arada bir uzak Türk-İslâm diyarı olan **Kazan**'da Türkçe hutbeler okunmuştur.

Cumhuriyet'e gelindiğinde, bugünkü şekli ile yani; Müslümanlara vaaz ve nasihatten ibaret olan birinci bölümünü, gerekli Arapça girişinden sonra Türkçe, müslümanlara duadan oluşan ikinci bölümü de Arapça okumak tarzındaki hutbe uygulamasının, bütün ülke geneline yaygınlaştırılması başarısı, bu dönemin yöneticilerinin savab hanelerine kaydedilmesi gereken bir husustur. Nitekim 1 Mart 1922'de **TBMM.** de yaptığı konuşmada **Atatürk,** hutbeler ve hatiplerle ilgili görüşlerini ortaya koymakta idi⁷.

"Efendiler! Camilerin mukaddes minberleri halkın ruhanî, ahlakî gıdalarına en alî, en feyyâz menbâlardır. Binaenaleyh, camilerin ve mescitlerin minberlerinden halkı tenvir ve irşad edecek kıymetli hutbelerin muhtevîyâtına halkça ittilâ imkânını temin, Şer'îyye Vekâlet-i celîlesinin mühim bir vazifesidir.

Minberlerden halkın anlayabileceği lisanla, ruh ve dimağa hitap olunmakla ehl-i İslâmın vücudu canlanır, dimağı saflanır, imanı kuvvetlenir, kalbi cesaret bulur. Fakat buna nazaran, hutabâ-yı kirâmın hâiz olmaları lâzım gelen evsâf-ı ilmiye, liyâkât-ı mahsusa ve ahvâl-i âleme vukûf hâiz-i ehemmiyettir.

Bütün vaiz ve hatiplerin bu ümniyyeye hâdim olacak surette yetiştirilmesine Şer'îyye Vekâleti'nin sarf-ı makderet edeceğini ümit ederim".

Atatürk 7 Şubat 1923'te **Balıkesir**'de **Zağnos Paşa Camii** minberine çıkarak halka hitap etti. Minberden indikten sonra kendisine sorulan sorulardan bir tanesi hutbeler konusunda idi. Verdiği cevapta şu ifadeler yer almakta idi: "...Biliyoruz ki, Hz. Peygamber zamân-ı saadetlerinde hutbeyi kendisi irâd ederlerdir. Gerek Peygamber Efendimiz ve gerekse Hulefâ-i Raşidîn'in hutbelerini okuyacak olursanız görürsünüz ki, gerek Peygamber'in, gerek Hulefâ-i Raşidîn'in söylediği şeyler o günün meseleleridir, o günün askerî, idarî, malî ve siyasî, ictimai hususâtıdır... Hutbeden maksat ahalinin tenvir ve irşadıdır, başka şey değildir. Yüz, ikiyüz, hatta bin sene evvelki hutbeleri okumak, insanları cehl ve gaflet içerisinde-

7. Mehmet Bulut, **Birinci ve İkinci Dönem TBMM. de Din Eğitimi Din Hizmetleri ve Dini Yayın Konularında Yapılan Müzakereler Üzerine Bir Araştırma,** Ankara, 1991, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, s. 58 (ZC, D. I, Y. 3, c. XVIII, s. 1-17).

*de bırakmak demektir. Hutabânın her halde nâsın kullandığı lisanla görüşmesi elzemdir... Binhaenaleyh hutbeler tamamen Türkçe icabât-ı zamana muvafık olmalıdır”.*⁸

Nihayet Şubat 1925'te TBMM. de hutbeler konusu tekrar gündeme geldi. Çeşitli mebuslar görüşlerini belirttiler. Burada da hutbelerin hem muhtevâlarının düzenlenmesi ve hem de Türkçe olmaları konusu öne çıkarıldı⁹. Tabiatıyla mevcut hatiplerin tamamı arzulan seviyede değillerdi. Bunun için örnek bir hutbe kitabının hazırlattırılması görüşü ağırlık kazandı. Öte taraftan 4 Haziran 1925'te **Diyanet İşleri Riyâseti**, hutbelerin mev'iza kısımlarının Türkçe okunmasının gereğini teşkilâtına tamim etti¹⁰.

Zaten bundan önce de Türkçe kısımlar içeren hutbeler, hem dergilerde teker teker ve hem de müstakil kitaplar, mecmualar halinde neşredilmeye başlanmıştı. **Diyanet**'in **Ahmed Hamdi Akseki**'ye verdiği, zaman ve zemine uygun, Türkçe hutbeler hazırlama görevi, 1927'de o gün kullanılan Arap alfabesiyle **Türkçe Hutbe** adlı kitabın basımıyla, olumlu bir sonuca ulaştı. Aynı kitap bir sene sonra tekrar basılacak, 1936-37'de ise 420+560 sahife olmak üzere iki cilt halinde geliştirilerek **Yeni Hutbele-rim** adı altında neşredilecektir. Böylece uzun yüzyıllar, halkımızın bilmediği bir dille okunan hutbeler, Türkçeye çevrilmiş, muhtevâları geliştirilmiştir. **Cumhuriyet**'in ilk **Diyanet İşleri Reisi**'nin konuyla ilgili görüşlerini şu cümleleri özetler mahiyettedir¹¹:

“Buraya kadar vermiş olduğumuz izahattan anlaşılacağı üzere hutbeler de zikrullahı muhtevî bir ibadettir. Bununla beraber hutbeler, ehl-i İslâmın, cemaat-i müslimînin intibâhına vesile olacak mevâizi de muhtevî bulunacaktır. Hutbede bir mev'iza kısmı bulunacak ve mev'iza kısmında muktezâ-yı hâle göre halka dünyevî ve uhrevî muhtaç oldukları şeyler teşrih edilecek, ahkâm ve âdab-ı İslâmiyye kendilerine anlatılacaktır. O halde hutbeler hangi lisân ile okunmalıdır ki, erkân ve âdabına riâyet edilmiş ve bununla beraber meş'rûiyetindeki hikmet de tecelli eylemiş olsun?

Hutbenin tamamen Arapça okunması, hutbelerdeki mev'izalardan müstefid olmak isteyen ve lisân-ı Arabîye vâkıf olmayan müslümanların şu dindârâne emeline imkân vermemektedir. Binâenaleyh hem mezâhib-i âliye-i İslâmiyyeye ve ile'l-yevm müslimîn beyninde carî icmâ-ı amelîyyeye muhalefet etmemek, hem de temennî edilen gayeyi elde edebilmek için

8. Kemal Aytaç, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Din Politikası Üzerine Konuşmalar**, Ankara, 1986, s. 103-105.
9. M. Bulut, A.g. tez, s. 159 vd.
10. Abdülkadir Sezgin, **Cumhuriyet Döneminde Dinî Hayatın Meselelerinin Tarihî Kökenleri**, Ankara, 1990, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, 15, 52.
11. Bkz. **Türkçe Hutbe**, İstanbul, 1927, s. 5-6.

hutbelerin “zıkrullah, şalâtü selâm gibi” erkânı müştemil olan kısmı, lisân-ı dinî olan Arabî ile eda edilerek erkân-ı hutbe tamam olduktan sonra mev’iza kısmının memleketimizde Türkçe okunması, daha doğrusu okunan âyât-ı kerîme ve ahadîs-i şerîfe mealleri Türkçe izah edilmesi muvâfık görülmüş ve fakat her hatip bu yolda hutbe tertibine muktedir olamayacağına binâen, hatiplerimize bir rehber olmak üzere, şerâit-i meş’rûasını cami olarak elli kadar hutbe numunesi tertip olunmuştur”.

İşte hutbelerimizin bir dönemi böyledir¹². Şimdi hutbelerimiz mükemmel midir? Bu nokta ayrı bir araştırma ve tartışma konusudur. Hutbe müslümanların var olduğu sürece var olacak ve tabiatıyla onların gündemlerinde yerini alacaktır. Nitekim değişik mahfillerde, hem biz müslümanlar arasında tartışılmakta ve hem de bizim dışımızda, bizi tanımak isteyenlerin araştırmalarına konu teşkil etmektedir, edecektir.

12. Hutbeler konusu son dönemde güncellik kazanmış bulunmaktadır. Biz bir makalemizde hutbelerle ilgili oldukça geniş malumat ve bibliyografya verdik. **Karesi Gazetesi Penceresinden Balıkesir’de Dinî Hayat Üzerine Bazı Gözlemler (1916-1917)**, İFD, c. XXXVII (Ankara 1998), s. 111-121; Recai Doğan da konuyu bir makalede değerlendirdi: **Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler**, Dinî Araştırmalar, c. I, S. 2 (Ankara Eylül-Aralık 1998), s. 5-51. Ayrıca Memnune Çakır isimli bir öğrencimiz tarafından da, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’ne intikal etmiş evrakından faydalanılarak hutbeleri de konu edinen bir tez hazırlanmaktadır.